

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

VÁREGYHÁZI TRIANON

(Iványi Ödönről)*

Iványi Ödönt nem kényeztette el a kritikus utókor. Igaz, hogy Péterfy Jenő szigorú bírálata – amelyben orosz és francia regények túlzott reminiscenciáival vádolta meg *A püspök atyafisága* című regényt – tartalmazott elismerő ítéleteket is, amelyek később a regény jellemzésének fő eszközei lettek Mikszáthnál, Rónay Györgynél, Rejtő Istvánnál, Diószegi Andrásnál vagy Németh G. Béla félszázad-monográfiájában, de igen kevesen próbálták meg azt, hogy Péterfynek azzal a vádjával szálljanak szembe, mely szerint „kevésbé hazai a gentry, az arisztokrácia s szociáldemokrácia elemeinek olyan összeját-szása, mint azt a *Püspök atyafisága* föltünteti. Szerző meséje e részben s ily kapcsolatban egészen elvont, pusztán kigondolt; nem a valóságot tükrözi, hanem egyelőre csak az írónak azt a vágyát, hogy regényében a társadalom minden rétegét egy pontos egybe akarta foglalni.” A következő rövid eszmefuttatásban megkísérlem közelebről megvizsgálni a regény történelmi és politikai referenciáit, illetve Iványi történelemszemléletét. A kutatások jelenlegi állása szerint szükségszerűen töredékes lesz e kép, mivel Iványi cikkeit és részben kötetben meg nem jelent novelláit és regényeit – noha Rejtő István könyvének bibliográfiai függeléke felsorolta őket – majd fél évszázad óta még mindig nem tárták fel, és nem gyűjtötték össze.

Kevéssel az író halála előtt jelent meg utolsó kötete, az *Apró regények* (Nagyvárad, 1893). Ebben olvasható többek között a *Hideg tűzhely* című novella is (i. m., 28 skk.). Ellentétben az író egyetlen monográfiájának állításával, ez legkevésbé sem „három kis elhagyott cigánygyerek” szomorú haláláról szóló karácsonyi történet. A méltatlanul elfeledett remek novella, noha karácsonykor játszódik, a lehető legellenkarácsonyibb történet. A főhőse egy jómódú földesúr, aki vegyes lakosságú, de túlnyomórészt románok által lakott falu szélén lakik egy kúriában. (A körülmények Bihar megyére vallanak.) Gyermekai rajzokkal, kivágásokkal és más kézimunkával készülnek arra, hogy szüleiket szentestén meglephessék. Ő viszont egyre nyugtalanabb, mert a gyermekei számára rendelt drága játékok érkezését várja, de hiába, mert a távoli városban becsomagolt játékszer-eket a vonat csak a falutól még eléggé messze fekvő vasútállomásig szállíthatta, az oda-vezető út pedig járhatatlan, mert befújta a hó. Intézője jön és izgatottan viszi magával urát egy erdőszéli kunyhóba, ahol Mitru él, a falu által gyűlölt és kivetett, vademberként

* Százötven éve született Iványi Ödön (1854–1893).

tengődő öreg. A falu gyűlöletének az volt az oka, hogy Mitru a szabadságharc idején, román létére Kossuth honvédeként harcolt – mint, tehetjük hozzá, igen sok magyarországi és nem a szűkebb Erdélyből való román – sőt még dicsekedett is a hegyi mócok elleni hőstetteivel. A helyi román közösség ezért „Kossuth farkasának” hívta, és kiközösítette. Az öreg napok óta eltűnt, talán elbujdosott meghalni. Három pici gyereket hagyott hátra, beásva a kihűlt tűzhely hamujába, akiket senki sem volt hajlandó magához venni. A helybéli román pap megkönyörült ugyan rajtuk, de neki meg a kezébe haraptak. A két magyar férfi nagy nehezen kiszabadítja a három szerencsétlent, hazaviszi őket és otthon a kis félhalottakat felmelengeti, magához téríti és – noha sikertelenül – megpróbálja őket megetetni. A gazda gyerekeinek az úton rekedt karácsonyi baba és egyéb játék helyett a három kisdedet mutatja be, mint Isten váratlan karácsonyi ajándékát. Leszáll a karácsonyi éj, de másnapra a három gyereknek nyoma vész. Megszöktek és elnyelte őket a hó. Úgy gondolom, hogy a nemzetiségi, gyógyíthatatlannak látszó gyűlölet ilyen riasztó és a jövőre nézve semmi jóval nem kecsegtető képét más, korabeli írónál aligha találjuk.

Maradván még ennél a novelláskötetnél, nem csupán a közeledő és elkerülhetetlen halállal való számvetés vezette az író a kis dél-tiroli klimatikus üdülőhelyen, a tüdőbetegek monarchiabeli Mekkájában, Arcóban játszódó elbeszélések írásakor. Például szerepelteti az *Élőképek* című történetben – név nélkül, de mindenki által felismerhetően – János Szalvátor főherceget. A trónját veszített toszkán nagyherceg fia, Rudolf trónörökös barátja volt az a Habsburg, aki talán legnépszerűbb volt, és akihez rejtelmes eltűnése után a legtöbb legenda tapadt. Tudjuk, hogy Jókai az ő alakjának felhasználásával mintázta meg utolsó regényének (*Ahol a pénz nem isten*, 1904) főhősét, a Capitanót. A Jókai-mű kritikai kiadásában Kókay György gondosan összeállította azokat a német és magyar, valamint egyéb nyelvű műveket, amelyek e legendára épültek; talán valamennyit megelőzi Iványi itteni célzása. „Mindez nem annyira az élőképeknek, mint inkább annak a, most már rege-alakká vált főhercegnek szólt, aki akkor még fél lábbal az udvarban, de fél lábbal már künn volt a nagyvilágban, s még megválasztotta magának a polgári nevet, amivel később örökre elvitorlázott az Óceán úttalan utain” (*i. m.*, 44).

Egy harmadik történetben ismét feltűnik a Kossuth-utalás. Az arcói tüdőbetegek – magyarok és nem magyarok egyaránt – gyűjtést indítanak egy koldusszegény és igen beteg aggastyán számára, hogy ki ne dobja szállásáról. Az üdülő vendégek egy része azt hiszi, hogy a rejtélyes öregember hajdan a bécsi légió tagja volt és a magyar szabadságért harcolt, más része pedig azt, hogy épp ellenkezőleg: vasas német volt, a szabadság ellensége. Az öreg azonban az összegyűlt koronákból lírát vált ki (Dél-Tirol akkor még Ausztriához tartozott), mert Olaszországba, Turinba, Kossuthhoz akar utazni. Azonban még mielőtt elindulhatna, hirtelen meghal. Múltjára a megfejtést az orvos adja, aki elmondja az elbeszélőnek, hogy haláltusájában az öreg hirtelen megvilágosodott és elmondta, hogy valóban a bécsi egyetemi légió tagjaként küzdött a szabadságharcban, később azonban büntetésből besorozták az osztrák hadseregbe és kénytelen volt a zsarnokság szolgájaként harcolni. Ezért akar most elmenni bálványához, Kossuthhoz bocsánatot kérni. Meg kell jegyezni, hogy egyébként a magyar fürdővendégek visszavették a pénzt, amikor azt hitték, hogy vasas németről van szó, a szintén a fürdön tartózkodó

hajdani rettegett katonai kormányzó, Ferenc József nagybátyja, Albrecht főherceg viszont ad pénzt a hajdani légionáriusnak.

Úgy hiszem, hogy még többről van szó, mint hogy Iványi Ödön újságíróként és íróként sokkal tudatosabb és elhatározottabb történelmi világlátással rendelkezett, mint eddig föltételeztük róla. Hiszen feltétlenül ezt igazolja a két idézett példa, amely a monarchiabeli halálos idill közegén belül a múlt kényszerítő és sorsformáló erővel feltörő erejét érzékeli és levonja belőle a konzekvenciát a jövőre nézve is. (Ilyen példákat hozhatunk bőségesen még ebből a kötetből is, mint például a Boszniában játszódó elbeszélés [*A megtorlás útján*], vagy az 1888-ban Szegeden kiadott *Tárczák* című kötetből *A szliveniczai ágyúdörgés*, vagy az *Arco* című novellát.) Úgy gondolom, hogy az író sajátos determinizmusa egyre jobban áthatotta egész én- és világszemléletét. Szinte József Attilát előlegező módon írja például: „én nem is vagy én, hanem egy sereg, előttem élt, olyan ember maradványa, akikhez engem az idők végtelenjébe visszanyúló vérségi kötelék fűz. Úgy találom, hogy én valami emberi mixtum compositum vagyok, amibe össze van keveredve a megszámlálhatatlan elődök vérmérséklete, jellemvonása, erénye, bűne, rögzött szokása, szeszélye, ideái, rögeszméi, szelleme és babonasága” (*Apró regények*, 65). Hogy nem csupán a pozitivizmus korának biológiai, genetikai determinizmusa szólal itt meg, hanem egyfajta magyar nemzeti történelem- és sorsértelmezés is, azt ennek a novellának (*A vér*) további példái igazolják, ahol az író bizonyos önróniával állapítja meg, hogy ő bizony általában megbízható pecsovis, azonban ez a lojális magatartás akármikor szétfoszolhatik egy perc alatt, mert hiszen Caraffa egyik áldozata is szerepel ősei között.

Közismert, hogy már első írói szárnypróbálgatásaira mély benyomást gyakorolt Victor Hugo regényköltészete. „Olvastam a Nevető Embert, torkig voltam gyűlölettel a kiváltságos osztály iránt” – idézi tőle Rejtő István egy 1884-es újságcikkből. Ez a hatás nem korlátozódott az első alkotó korszakra; sőt a hamuból kivájt, majd a hóba fagyott három kisfiú tragédiájának emblematisztikus mélységét éppen az adja meg, hogyha tudjuk, hogy *A nevető ember* főhőse örök szerelmét, még csecsemőkorában mentette meg úgy, hogy kiásta a hó alól a félig megfagyott leánykát, aki halott anyja keblén hevert. És mint ahogy Victor Hugo ezt a regényt egy trilógia első darabjának szánta, amely a szolgaság mélyéről vezeti fel az emberiséget a szabadság elnyeréséig, amely azonos a véres forradalommal, Iványi is, úgy látszik, legnagyobb írói ambícióit olyan szerkezetnek, olyan tervezett regényciklusnak tartogatta, amelyre az előreutaló jelzéseket beleépítette abba a művébe, amely végül is egyedül készült el, vagyis *A püspök atyafiságába*. Rögtön a regény első sorai egy elkövetkező totális világpusztulást jósolnak. „A börze előtt, a magas paloták közé rekedt szűk, sötét utca olyan volt, mint egy kőolajszállítóhajón a fedélzet – abban a percben, mikor a hajófenék feljáromján felbukkan egy, képéből kikelt, lépcsőfutástól elfuldadt alak s elordítja magát, hogy »ég odalenn«!”

Az apokaliptikus jelzés mindenképpen gazdagok és szegények, elnyomottak és elnyomók világméretű összeütközésére utal. Ehhez képest természetesen csalódást okozott minden elemzőnek, hogy jámbor házassági históriává silányul a regény cselekménye. Azt kell mondanunk, hogy tévedtek. A politikai akrobatikának az a mutatványsorozata, ame-

lyet a főhős államtitkár végrehajt, természetesen magában foglalja a totális bukás perspektíváját is, amelyet az író – ha akarta volna – ironikusan, sőt apokaliptikus komorsággal is kiaknázhathatott volna a történet végén. Mégsem tette. Sőt: Madách-szerű találékony-sággal egy eljövendő gyermek születésének örömhírével fejezi be a könyvét! (Az már csak a szerző naturalista hajlandóságát mutatja, hogy az immár terhes feleség nem vonakodik annyira férjétől, mint korábban tette, amikor ezzel a viselkedésével akarta megbüntetni a férfit, aki később ugyan feleségül vette, de előzőleg felelőtlenül elcsábította.)

Az előbb idézett novellarészlet alapján feltételezhető, hogy Iványi Ödön – a kollektív én hangsúlyos felfedezője – a korabeli magyar társadalom összes égető problémáját óhajtja egy családon belül ábrázolni. Ez a család természetesen a honfoglaláskorig visszamenő nemesi család: a Bacsók, egy klán, amely legalább annyira összetart és szétart egyszerre, mint a későbbi álom-novellában szereplő Iványi saját őseiben ábrázolt keleti magyar fajzat. Jókai nevét itt kell először leírunk: lehetetlen, hogy ne gondoljunk *A kőszívű ember fiainak* megoldására, ahol a nagyjából tudhatólag a Tisza családról mintázott ősi magyar famíliát teszi meg az író a magyar társadalom összes, széthúzó és részben egymást megsemmisítő tendenciáinak hordozóivá. Jókai mint minta nélkül lehetetlen elképzelni bármely írókat a dualizmus korában.

A Bacsó családnak van jelenleg éppen a püspök-nagybácsi révén, majd az államtitkár-unokatestvérhez kapcsolódólag virágzó, katolikus, illetve szegénységbe, sőt anarchizmusba, kommunizmusba hanyatló kálvinista ága. Az író – Iványi Ödön – javaslata a klánon belüli vérfrissítés. (Jókainak a Feszty-villában töltött özvegyi évei során alkalma volt e nemzedék íróival találkozni és velük eszmét cserélni.) Amikor az államtitkár, majd miniszter Bacsó szegény rokonával és szerelmével sétál az utcán, a szép párra úgy néz a jámbor járókelő, mint az igazi magyar termékenység letéteményeseire. Néha mintha Szabó Dezsőt olvasná az ember. A megtévedt és élvezet, fáradt és kalandvágyó idegen bankárnét kedvelő államtitkár – miután barátnője látványosan öngyilkos lesz – maga sem gondol már újabb házasságra, hanem hallgat a szívére egészen addig, amíg nem kap egy jobb ajánlatot. Az öngyilkos barátnő talán zsidó lehetett, erről a liberális Iványi Ödön hallgat, mindenesetre az új házassági ajánlatban szereplő menyasszony, aki sok-sok millióval kecsegteti – amire szüksége is volna, hiszen éppen, noha tudtán kívül, iszonyatos megvesztegetési ügybe keveredett szerető nagybátyjának hála – megint csak egy idegen, noha ezúttal örmény lány – és e házasság nélkül nem tudná megmenteni saját hírnevét és a ráakaszkodott családot, akik előtte már sikerrel kergették halálba az államtitkár nagybátyját, a derék műgyűjtő püspököt.

A családon – tehát Iványi fogalmai szerint a magyar nemzeten – belüli, gyermekáldással kecsegtető együttélés, vagyis továbbtenyésztés éppen azért nem tekinthető szerintem idillikus lezárásnak, mert *üres*; azaz a születendő gyermekhez nem kötődik jelző, ő egyedül a madáchi továbbélés lehetőségét biztosítja egy látszólag tökéletesen záródó, menekülést nem kínáló csapda kikerülése után. A csapdát nem csupán az államtitkár illetve miniszter (a Wekerlére utaló kulcs-olvasat kevéssé érdekes, azon túl, hogy már a korabeli olvasónak is ő volt a nők kedvence) állítja fel, hanem a regényben ábrázolásra méltatott egész magyar társadalom.

A regényben is szereplő püspök halálakor különböző okokból ugyan, de éppen ünneppel az egész parazita rokonság. Mit sem sejtene az arról, hogy a létalapjukat biztosító főpapjukat éppen megütötte a guta és már csak percei vannak hátra, mert unokaöccse nemcsak hogy elsikkasztotta rokonaival vállvetve a püspök egész pénzét, hanem még a püspök magántulajdonát is zálogba tette, majd eladatta. Különösen az fáj szegény püspöknek, hogy köztük volt két elsőrendű magyar történelmi erekllye is: Janus Pannonius és Thurzó püspök kelyhe. (Megjegyzendő: a történelmi Janus Pannonius annak idején, Mátyás elől menekülve mint összeesküvő, a pécsi püspökség összes kincsét magával vitte; a később a pápától a család folytatása miatt nősülési engedélyt kapó nyitrai Thurzó püspök pedig Jókai-hős. Iványi nyilván a Mátyás-kori magyar reneszánsz nagyszerűségét óhajtott jelképezni Janus Pannonius kelyhével, illetve egyértelmű utalást kívánt tenni szülővárosa, Nagyvárad püspökségére.) A fentiek alapján fontosnak tartom a regény külpolitikai célzásainak kronológiai pontosítását és értékelését. Mindjárt a könyv elején az államtitkár úr a kávéházban átolvassa az aznap esti lapokat. „Bacsó Kanut szórakozottan futotta át az északi határról jött táviratokat. Merő rossz hír valamennyi. Nem csoda, ha tőlük a börze megbomlik. A galíciai csendőrök s az orosz előőrsek lövéseket váltottak... A cár az ukrániai kozákok lakomáján toasztot tart... A monarchia legkitűnőbb lovastisztjét parancsnoknak küldik a határra... A fegyvergyárak lázasan dolgoznak... Villanyos feszültséggel teljes a levegő...” (Iványi 1952, 6.) Megállapítható, hogy a leírt osztrák-magyar–orosz konfliktus 1887 végén, 1888 elején lehetett; akkortájt ugyanis Oroszország feltételezte, hogy Koburg Ferdinánd bolgár fejedelem az osztrákok embere és ezért a Monarchián akart fegyveres elégtételt venni, mivel Bulgáriában igen nagy presztízs-sérelmeket szenvedett. Az 1888. januári közös minisztertanácson maga Tisza Kálmán is a háborús párt oldalára állott; Kálnoky közös külügyminiszter alig tudta lecsillapítani a kedélyeket, így ezúttal a fegyveres összecsapás elmaradt (vö. Diószegi István 1994, 194–195).

Nem sokkal ezután a regénybeli parlamentet viszont felkavarja II. Sándor cár megölésének híre (id. kiad., 82–86). Ez a merénylet – mint tudjuk – 1881. március 13-án történt. Iványi Ödön tehát, aki újságíróként dolgozott egész életében, és újságolvasó embereknek tételezte fel regénye közönségét is, világosan kifejezésre juttatta, hogy könyvének cselekménye nem valamely kulcsregény-szerű átírata egy politikai botránynak és egy adott rövid időszaknak (egy célzása szerint a bemutatott események két és fél évet vesznek igénybe), hanem tudatosította mindenkiben, hogy általában a szélesebb értelemben vett jelenről szól, amely tehát felölel egy bő évtizedet, gyakorlatilag Tisza Kálmán kormányzásának időszakát. Talán még egy célzást érdemes pontosítani. Bacsó Kanut beugró beszédének tárgyát. Ez fontos szerepet játszik az államtitkár karrierjében, hiszen e beszéd sikere alapozza meg nem sokkal később miniszteri kinevezését. Itt az egész magyar nemzet illetve az őt képviselő testület, azaz az országgyűlés becsületét védi meg egy németországi rágalommal szemben. Nyilvánvalóan csak egy dologra vonatkozhatik ez a szándékosan homályos utalás: a Bismarck–Andrássy-féle szerződés közzétételére, amely beleágyazódott egy erőteljes német–osztrák–magyar polémiaiba; a Vaskancellár ugyanis örültségnek és ezért kiküszöbölendőnek tartotta a magyar liberálisok oroszellenességét.

Iványi finom művészetére vall, hogy az óvatosságból nyíltan nem firtatandó külpolitikai ellentétet leszűkíti egy külföldről jövő hamis korrupciós vádra. Ezzel ugyanis előlegezi rögtön Bacsó Kanut megkísértésének, vagyis a ráirányuló korrupciós kísérletnek a motívumát.

Ennyit tehát a regény külpolitikai beágyazottságáról, amelyet természetesen elválaszthatatlanul követ a gazdaságpolitikai illetve társadalompolitikai beágyazódottság is. Lásunk előbb két beszédes példát az utóbbira. A püspökön élösködő egész gentry-atyafiság felháborító és történelmileg vak élösködésének talán a legerősebb példája az az ünnepség, amelyet a váregházi „Trianonban” tart a jeles rokonság egyik kiemelkedő tagja, aki éppen képviselőnek óhajt fellépni és ezért a választókörikerületébe tartozó magyar és román parasztokat eteti és itatja. Az eszmetágító népünnepély – ahol a megjelent jeles népképviselők alig várják, hogy megcsapolják a pálinkás hordót – a dölyfös Bacsó uraság – akinek kissé elhízott felesége jellegzetes Mária Terézia-tokát hord – a helyi dicsekvő folklór által csak Trianonnak nevezett kúriája kertjében zajlik. Ha majd valaki egyszer a magyar szépirodalom motívumlexikonát elkészíti, akkor a „Trianon” címszó alatt elsődleges jelentésként feltétlenül Mária Terézia lányának, Marie Antoinette-nek kastélyát illetve kerti pavilonját (a kis és nagy Trianon a versailles-i parkban) mint a pusztulásba rohanó uralkodó osztály vak gögijének jelképét kell leltároznia. (Nem tudom, ki volt az a sötét lelkű jelképkutató, aki a francia kormány részéről később pont ebben a palotában íratta alá velünk a békeszerződést, hogy ezáltal végtelenre növelje a virtuális címszó terjedelmét. Szerintem annyira sötét lelkű nem lehetett, hogy Iványi Ödönt is olvasta volna. Mint ahogyan Czibor János előszava és Réz Pál szerkesztői felelőssége is kellőképpen megtréfálta a Rákosi-korszak kellős közepén a cenzorokat, akik nem vették észre, hogy mit adnak ki.)

A regény nyitóképének apokaliptikus fenyegetését – vagyis az égő hajóaknából feltárgó rémhírhozót – nemcsak a külpolitikával illetve a külpolitikai kihívásokkal és fenyegetésekkel természetesen számot vető pénzvilág regénybeli reprezentánsainál látjuk. A halállal, a semmivel, az elnyeléssel fenyegető akna képe a regényben rendkívül hangsúlyos helyen még egyszer előjön. A párbajjelenetnél, ahol a főhős életéről és becsületéről van szó. A párbajt egy éppen fölszámolás alatt álló, kiürített, rozsdás gépszörnyetekkel teli angyalföldi gyárban rendezik. A tőke világával szemben a munkásosztály teljesen kiszolgáltatott helyzetét ez a scenírozás jelzi a legélesebben. A mű alapkonceptiójának megfelelően a történelmi nemzetet jelképező családból, vagyis a Bacsó családból kell kikerülnie annak a szereplőnek is, aki egyáltalán közvetíthet a két világ, a pénz és a munka világa között. Elvileg ez politikai funkció, gyakorlatilag abban a politikai légkörben, amelyet a regény megjelenít, az ezzel a funkcióval megbízott szereplő más nem lehet, mint fél-bohóc fél-anarchista. Pontosan ilyen Bacsó Péter, az ex-petroleur, vagyis a párizsi kommun hajdani résztvevője, aki – ahogy a nép suttogja a külvárosban – talán már királyt is ölt külföldön és aki a miniszter szerelmének, majd feleségének az apja. (Kengyel Valér, Bacsó Kanut törvénytelen féltestvére, a botrány-újságíró az ő elfajzott tanítványa.) A család elszegényedett, kálvinista, ellenzéki ágából való. Az eddigi szakirodalom mindig csak Frankel Leót hozta gyanúba mint esetleges modellt. Frankellal

a párbajvétségért elítélt Iványi Ödön valóban ült együtt a váci börtönben államfogyoként, egy novellája alakjaként is megmintázta, de Bacsó Péterhez a hajdani forradalmár miniszternek semmi köze. Sokkal inkább van viszont Kászonyi Dánielnek, aki nem csupán a reformkor egyik neves figurája, a pozsonyi országgyűlési ifjak rendőrség által felosztatott egyletének egyik tagja, nemcsak a szabadságharc egyik résztvevője, majd a Kossuth-emigráció egyik vezető figurája, hanem a kiegyezés után a korai magyar munkásmozgalom egyik legizgalmasabb szereplője is. A dogmatikus munkásmozgalomtörténet-írás persze meg is vádolta azzal, hogy az egyedül üdvözítő internacionalista iránytól félrevitte a maga nacionalizmusával és radikális anarchizmusával a bimbózó mozgalmat, különösen 1880–84 között, amikor a Népszava szerkesztője volt. Márkus László úttörő tanulmányának néhány Kászonyi-idézete a jövőendő véres leszámolásról mint e rothadt világ egyedüli megváltójáról, mintha Iványi Bacsó Péterének szövegéből lenne kivágva. (Vö. Kászonyi 1977, 29.) Azt hiszem, hogy Kászonyi radikális anarchizmusa feleltethető meg legjobban Bacsó Péter groteszk figurája világnézetének, sőt a fiatal kora óta – mint a Victor Hugóra való idézett hivatkozása bizonyítja – véres forradalomról álmódó Iványi Ödön egyik perspektívájának is. Azért csak az egyiknek, mert e perspektíva szerintem csupán egyik ága logikailag nézve egy dilemmának. Ezt a dilemmát minden magyar értelmiségi szenvedőlegesen volt kénytelen elsajátítani a kiegyezés után, de különösen Tisza Kálmán hosszú kormányzása idején. Erről egyébként a pszichológiailag is legmegbízhatóbb átvilágítást Németh G. Béla végezte el, amikor a 19. század második felének magyar irodalomkritikai gondolkodását dolgozta fel monografikusan. A dilemma egyik ága eszerint: megalkuvás a liberalizmus jegyében, a külpolitikai helyzet nyomása alatt és így a magyar állam megmentése; a másik ága: igazság, véres leszámolás, ám ez a magyar állam pusztulásával jár. Iványi Bacsó Péter alakjában összegyűrja a kétféle következtetés eredőit: rend és igazság majd egyszer valamikor lesz, de csak egy véres katasztrófa után; addig azonban magyarnak kell maradni mindenáron; a vért nem lehet meggyalázni. Elég, ha idézzük apa és lánya összeütközését, miután Veron „szűzi fátylát” leszaggatta a saját vérükből való miniszter, „Csak annyit mondok, hogy szedje össze magát” – mondja Bacsó Péter Veronnak – s nyugodjék bele a gondolatba, hogy nem ön az első és nem is az utolsó, akinek jóvátevést ígértek és akit megcsaltak. Ne adja át magát se illúzióknak, se kétségbeesésnek. Az életet úgy kell venni, ahogy van: piszkosan. Majd egyszer tisztára mossák – vérben. Addig úgy ülünk benne, ahogy lehet, eleinte tisztán, aztán besározva...” Eddig a sztoikus kommunista. Utána megszólal a magyar úr: „Az irtalmát! Az ember nem csálhatja meg magát. Hiába tettetem magam. Dühös vagyok. Sírni, ordítani, fojtogatni szeretnék... Meggyalázták a vérem! A vérem!... A nyomorult!... a nyomorult!...” (Id. kiad., 246–247.)

Iványi Ödön, az író, a tüdőbetegség képében közelítő halál elől csak Arcóig tudott menekülni. Hőseit is többnyire odautaztatja, itt, a regényben egyszer még a Riviéraig is. Pedig úgy gondolom, hogy Kászonyi Dániellel együtt tisztában volt a menekülés igazi irányával – azzal is, amit Kászonyi szintén ír: hogy a kiegyezés után előbb-utóbb az országot felosztják, a középső maradék pedig elkorcsosul és rabszolga lesz. „Még csak tizennégy éves fiú voltam, mikor már szívesen foglalkoztam e gondolattal. Én ugyanis

Tasmániát vagy Újzélandot választottam ki új hazámul, ezt a gyönyörű kettős szigetet a Csendes-óceánon, örökös tavaszával, dús növényzetével, ahol nincsenek ragadozó állatok, mérges rovarok és kígyók, a harmincötödik és negyvenhatodik fok között. Ennek a klímája sokkal szelídebb, mint Magyarorszáé. Az egész kétezerkilencszáz négyzetmérföld, tehát csak kétszázhuszonhárom négyzetmérfölddel kisebb, mint az eredeti Magyarország. Ott nincsenek szlovákok, rutének, horvátok, szerbek, románok, szászok, akik bennünket nemzetiségünk kifejtésében, terjeszkedésünkben gátolnak, akiket egy irántunk ellenséges kormányzat ellenünk mozgósíthat, és akik követelni fogják, hogy tanuljuk meg az ő nyelvüket is.” (Kászonyi, *i. m.*, 504–505.)

Nem tudunk semmit arról, hogy milyen lett volna Iványi tervezett regényciklusának második kötete. Meggyőződéseim azonban, hogy nemcsak Mikszáth emlékezett kegyelettel a korán elhunyt író társra, hanem Jókai is. Nem csupán azért, mert fölismerhette néhány regényének (*A kőszívű ember fiai*, *Fekete gyémántok*, *Az élet komédiásai*) kitörőhatetetlen hatását Iványi művére, hanem azért is, mert bizonyos értelemben Iványi művének folytatásaként is olvashatjuk a korrupció vádjá elől az egész politikai világot megutálva a halálba menekülő képviselő történetét (*Tégy jót*, 1894), illetve a már említett utolsó regényt (*Ahol a pénz nem isten*, 1904). A magyar irodalom egy bizonyos ideig egységes egészként olvasható. Hiszen Kászonyi előbbi kétségbeesett Újzéland-utópiájának is megvan az elődje; Zrínyi Brazíliába akarta kivándoroltatni a magyarokat...

Bibliográfiai jegyzet

Haszonnal forgattam természetesen az akadémiai irodalomtörténeti és történelmi kézikönyvek vonatkozó köteteit; gondolok elsősorban Diószegi András Iványi-portréjára, illetve a Kovács Endre és Hanák Péter által szerkesztett *Magyarország története* VIII/1–2. kötetére (1848–1890). Sajnos ez utóbbiból kiderülőleg a 80-as évek szocialista-ellenes rendőri intézkedéseiről szóló egykorú irattári anyag mind a mai napig olvasatlanul szendereg a Fővárosi Levéltárban; tehát a Bacsó Péternél tartott házkutatás illetve az ellene foganatosított letartóztatás történelmi háttéréről egyelőre nem tudok még mit írni. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* című gyűjteményben S. Vincze Edit dolgozta fel az adott évtizedet; az ő utalásai szerint talán Szalay András cipész, a Népakarat szerkesztőjének 1884-es letartóztatása és halála lehet a regény vonatkozó epizódjának háttérében (Bp., 1979). Haszonnal forgatható még a következő könyv: *Tanúságtevők: Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből, 1868–1905*, szerk. Petrák Katalin, Bp., 1974.

A külpolitikai vonatkozásokról haszonnal tanulmányoztam Diószegi István három könyvét: *A magyar külpolitika útjai* (Bp., 1984), *A hatalmi politika másfél évszázada* (Bp., 1994), *Bismarck és Andrássy: Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében* (Bp., 1998). Az egész korszak politikai és kormányzati történetére nézve igen hasznos a következő mű: Kozári Monika, *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*, Bp., 2003.

Iványi Ödön regényét a következő kiadásban használtam: *A püspök atyafisága*, a bevezető tanulmányt Czibor János írta, Bp., 1952. Azóta egy kiadásban jelent meg, a Szalai Anna által sajtó alá rendezett kétkötetes *Századvég* című antológiában (Bp., 1984).

Kászonyi Dániel *Magyarhon négy korszaka* (fordította Kosáry Domokos, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Márkus László írta, Bp., 1977) című műve először németül jelent meg, 1868-ban.

Iványiról mindmáig az egyetlen monográfia (amelyben az összes idézett mű bibliográfiája is megtalálható): Rejtő István, *Iványi Ödön*, Bp., 1955.